

Ganz Ábrahám életének írásos és tárgyi emlékei*

A megemlékezés Ganz Ábrahám születésének 200 éves jubileuma alkalmából, a megőrzött írásos és tárgyi emlékek alapján, a rendkívüli és példamutató embert jeleníti meg. Rövid ízelítőt ad sokoldalú tehetségéről, nehézségeiről, családi, emberi kapcsolatairól.

Bevezetés

A XX. és XXI. század sokszor viharos változásokkal terhes éveiben szinte csodának tekinthető mindaz az ismeret és még inkább tárgyokban, dokumentumokban megmaradt emlék, ami *Ganz Ábrahám* (1814, Unter-Embrach – 1867, Pest) életéhez köthető. Az utókor elsősorban Ganz életének a vas- és gépipar fejlesztésében, a hazai gazdaság építésében elért kimagasló eredményeivel foglalkozott. E téma iránt érdeklődők már sokat hallhattak és olvashattak munkásságáról.

2014-ben van Ganz Ábrahám születésének 200 éves jubileuma. Életútja azonban nemcsak az ipari fejlődés és a műszaki haladás szempontjából fontos, de személyiségének emberi jellemzői is példaszerűek. Ezeket a vonásokat leginkább szűkebb és tágabb környezetéhez való viszonyában, családi, munkatársi, munkáltatói és vezetői magatartásában érhetjük tetten. Ezek közül szeretnék néhányat felidézni, elsősorban *Bodoky Richárd* könyve segítségével [1]. Apám család-

történeti regényei nagyrészt a családi gyűjtemény dokumentumaira és fennmaradt emlékeire építenek, de történeti hitelességüket az egyéb svájci, osztrák és magyar levéltári anyagok is alátámasztják. Svájcban kevés munka született Ganz Ábrahámról. A Magyarországon megjelent fontosabb írások megtalálhatók *Kovács László*: Ganz Ábrahám című írásában, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Öntödei Gyűjteményének 2014-es kiadványában. *Bodoky Richárd* könyvei kevesekhez jutottak el.

A XIX. századi állapotok nagymértékben elősegítették a visszaidézés, az emlékezés kultúráját. A kapcsolattartás legfőbb lehetősége a levelezés volt, ami különösen az egymástól sokat távol lévő rokonok esetében felbecsülhetetlen értékűvé vált, ha megőrizték a leveleket. A családokban, ha maradtak rokonok, az egymásnak továbbadott és/vagy feljegyzett emlékek részben kézirat formájában vagy szájhagyomány útján is terjedtek.

Svájc a nehézsorsú, majd csodálatosan meggazdagodott család iratait, levelezését jól szervezett irattáraiban

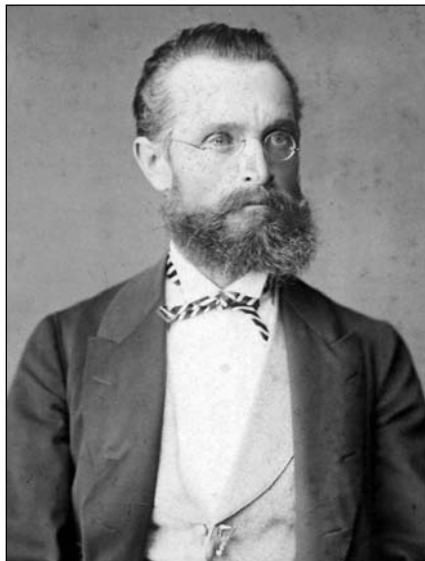
megőrizte. Magyarországon jórészt egy családi irattárban [2] maradt fenn mindaz a magánjellegű információ, ami később az élő emlékezet útján is gazdagodott, továbbá megjelenik azokban az ingóságokban is, képekben, bútorokban, amelyek ugyan sokfelé szétszóródva, de kis részben megmaradtak.

Időközben eltávozott az a generáció, amelyik még szülein, nagyszülein, élő rokonain és a még ép tárgyakon keresztül ismerte azt a régi világot. Ehhez a XX. századi generációhoz tartoztak többek között, *Bodoky (Biberauer) Richárd* (1908–1996), *Szentágothai Jánosné Biberauer Alice* (1912–1996), *Bodoky (Biberauer) György* (1914–1999), akik életkorukból, életútjukból következően még sok mindent hordoztak emlékezetükben. (A Biberauer fiútestvérek, Richárd és György 1940-ben nevüket Bodokyra magyarosították). A három Biberauer testvér apai nagyanja volt *Biberauer Theodorné Pospesch Mária (Marie)* (1842–1923), akinek Ganz Ábrahám felesége, *Heiss Josepha* (1833–1912) a nagynénje volt. Számukra a Heiss–Pospesch rokonságon keresztül vált fontossá a Svájcban érkezett, a magyar iparosításban jelentős szerepet betöltő Ganz Ábrahám. A Ganz házaspárnak nem született gyermeke, ezért két leányt fogadtak családjukba, az egyik *Pospesch Mária* húga, *Pospesch Anna* (1856–1945) volt, de Anna nővére, *Pospesch Mária* is a Ganz házaspár támogatásával nevelkedett, és az ő segítségükkel vált öntudatos, művelt emberré.

1938-ban Biberauer Alice bölcsészdoktori dolgozatához eredeti források felkutatásával összegyűjtötte a Ganz Ábrahám fiatalkorára és a gyár alapítására vonatkozó adatokat. A kéziratot *Szekeres József* [3] használta fel munkájában. Biberauer (Bodoky) Richárd az 1960-as években kezdte el írni a család történetét. E sorozat II. kötetében szemléletesen mutatta be Ganz Ábrahám életét is, amelynek során kritikusan ellenőrizte

Csanády Andrásné dr. Bodoky Ágnes 1958-ban diplomázott az ELTE Matematika-Fizika-Kémia Karának kutató vegyész szakán, kolloidkémia és fizikai kémia szakosodva. A kémiai tudományok kandidátusa címet 1983-ban, az MTA doktora címet 1998-ban szerezte meg. 1996-ban habilitált a BME Vegyészmérnöki Karán. Munkahelyein (MTA KFKI, Híradástechnikai Kutató Intézet, Csepel Vas- és Fémművek, FÉMKUT, később ALUTERV-FKI) az anyagtudomány igen széles területén szerzett jártasságot. Számos hazai és nemzetközi szakmai szervezet munkájában és konferencia szervezésében vett részt. Nyugdíjazását követően svájci intézetekben dolgozott, 1994-ben az OMFB elnökhelyettese volt, majd ismét időszakos külföldi munkát vállalt. 1999–2010-ig a Bay Zoltán Intézetben tudományos tanácsadóként, majd a Nanoörklő laboratórium vezetőjeként dolgozott. Az MTA Műszaki Osztály Anyagtudományi és Technológiai Bizottságának tagja. 2006–2012 között a „Nanoanyagok és nanotechnológiák” albizottság elnöke volt.

* *Ganz Ábrahám születésének 200 éves jubileuma alkalmából, a Múzeumok Éjszakáján, 2014. június 21-én, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Öntödei Gyűjteményében rendezett kiállítás megnyitóján elhangzott előadás bővített változata.*

■ Biberauer Theodor

■ Pospesch Mária

a kéziratok [4] adatait is. A könyv csak a szerző halálát követően, 1997-ben jelent meg.

A Biberauer-Bodoky Gyűjtemény fokozatosan alakult ki a jelentős múltira visszatekintő Biberauer-Bodoky család értékmentő tevékenysége nyomán. A gyűjteményt Bodoky Richárd református lelkész őrizte meg és használta fel írásaiban. A különböző írásos anyagok és emlékek 2011-ben Budapest Főváros Levéltárába kerültek letétbe. A megmaradt Ganz bútorokat 2002 után az Öntödei Múzeum fogadta be letétként. A nagy mennyiségű iratanyag átadásához nélkülözhetetlen feldolgozó munkát még 2004-ben, történészek (*dr. Brandt Júlia, dr. Géra Eleonóra és dr. Kovács Ábrahám*) közreműködésével kezdtem el. Így vált lehetségessé 2006-ban és 2014-ben az Öntödei Múzeum Ganz-kiállításainak kiegészítése is.

Ganz Ábrahám kapcsolata svájci családjával

Ismeretes, hogy Ganz Ábrahámnak két hazája volt, Svájc és Magyarország, ezért nem csak két hazája, két családja is volt. A svájci Unter-Embarchban élő tanító fiának négy édes-testvére és hat féltestvére volt, akik azonban már az ő élete során is gyorsan fogatkoztak. Tisztában volt a családban mindinkább nyilvánvalóvá váló, örökletes terheltséggel, de mégis hihetetlen akaraterővel, lankadatlanul küzdött kitűzött célja eléréseért, családja és saját maga felemelke-

déséért. Levelezése családjával nemcsak életének és az adott korszaknak fontos dokumentumgyűjteménye, de családszeretetének és ragaszkodásának is ékes bizonyítéka. A korán felnőtté váló, félárva fiatalember minden törekvése arra irányult, hogy szorgalmas munkája és körültekintően gyarapított tudása révén, minél előbb önállóvá váljon. Kiemelkedjen a szegénységből és felemelje, segítse az otthon hagyott svájci családot, fivéreinek munkát biztosítson és előmenetelüket elősegítse. Sajnos azok a testvérei, *Ulrich, Konrád és Henrik (Heinrich)*, akik eljöttek Magyarországra és vállalkozásában különböző feladatokban vele együtt dolgoztak, hamarabb haltak meg, mint ő. Nemcsak az elmebaj, de a tüdőbaj is szedte áldozatait, hiába kezelte őket. Naggyá vált, sikeres vállalatát – svájci családja és svájci hazája iránti változatlan hűséggel – még élő testvéreire hagyta. Végrendeletében körültekintően gondoskodott megmaradt svájci családjának minden beteg és egészséges tagjáról, és beteljesítette azt a vágyát, hogy gazdaggá tegye őket. 1866. augusztus 9-én foglalta írásba német nyelvű végrendeletét, amelyben ez olvasható a 3. pontban:

„Gyáram azzal a telekkel, amelyre épült, valamint minden, a gyárhoz és az üzemhez tartozó ingó-vagyonnal, és más Budán fekvő ingatlanaimmal, összes követelésemmel és tartozásommal, melyek ugyancsak e gyárhoz tartozandónak tekintendők, legyen öt testvérem, név szerint:

Jakob, Ulrich, Konrad, Katharina, férjezett Benz és Barbara, férjezett Hauser, vagy örökösök egyenlő részletekre osztott tulajdona stb...” [1, 4]

Ganz Ábrahám halála után a rokonok, akárhogyan számolták a rájuk eső örökségrész értékét, egyet tudtak, valamennyien gazdag, nagyon gazdag emberek lettek.

Az üzletvitelre azonban felkészületlen rokonság még a végrendelet hatályba lépésének napján, 1867. december 27-én aláírta azt a szerződést, amelynek tervezetét Ganz legbensőbb munkatársai: *Anton Eichleiter, Ulrich Keller és Andreas Mechwart* dolgozták ki. Ez a szerződéstervezet arra az esetre készült, amennyiben az örökösök nem kívánják kezükbe venni az üzem vezetését, és hajlandók őket megbízni az ügyek intézésével. A megállapodás megtörtént, és ennek révén az átvett vállalatból a jogelőd szellemében működő, új vállalatot hoztak létre Ganz és társai cégjelzéssel.

Ganz magyarországi beilleszkedése

Ganz Ábrahám az akkor német nyelvet beszélő pesti magyar világba, mint egy, már sokfelé vándorolt és dolgozott jó szakember, hamar beilleszkedett. Hihetetlenül szívósan és türelmesen viselte az elé tornyosuló, sokszor rosszindulatból fakadó akadályokat. A magyar szempontok értő átélésével a szabadságharcban a magyarok oldalára állt, és elérte, hogy munkája második hazájának sok dicsőséget szerzett. Valójában e haza számára gyümölcsözőt igazán mindaz, amit tehetségével, önmagát nem kímélő szorgalmával, munkatársainak előrelátó megválasztásával felépített. Ganz Ábrahám és öccse állásfoglalását híven érzékelteti Ganz Henrik 1849. július 20-án szüleinek és testvéreinek írt levele, amelyben az 1849-ben Budán lejátszódott ostromot ritka nagy megjelenítő erővel írja le. Ebből idézek néhány részletet [2]:

„Kedves Szüleim és testvéreim!
Szívből örülök, ha ez a levelem, mely az eddig írottak és irandók közül a legérdekesebb, jó egészségben találja Önöket. Tudomásukra akarom adni, hogy Újév óta mi minden történt nálunk. Január 5-én a császári csapatok Budára vonultak, amit a ma-

gyarok önként kiűrtettek, mivel nem volt elég reguláris katonaság, amire támaszkodhattak volna. A Tiszától délre vonultak és ott egyesültek azokkal a magyarokkal, akik kevésre becsülik az életüket – akár az igazi svájciak, mikor jogaikat látják megtámadva... Múlt év november havában a magyarok elrendelték, hogy ágyukat öntsünk részükre: 4 darabot lövésre kész állapotba hoztunk és 6 darabot öntöttünk, amikor a császári csapatok bevonultak és azokat házunk 18 napos őrzése után elvették...”

„...Az osztrákok május 9-én reggel 5 órakor kezdték Pest bombázását... 10-én a lakosság parancsot kapott a távozásra és pedig azonnalra, ha kedves az élete, mert Budát löni fogják, én 12 munkással őriztem a házat... Az osztrákok szünet nélkül tüzeltek, Buda számos helyén égett és mi csodálatraméltó egykedvűséggel szemléltük a szomszédságunkban kitért tüzeket...”

...Bátorságra és egykedvűségre volt szükségünk, mert az életét nem mindenki teszi egyformán kockára, de minket ez nem zavart, nappal is járkáltunk az utcákon, felkerestük a magyarok tüzelőállásait, ahonnan egyfolytában lötték a várost.”

Ganz Ábrahám meggazdagodott, de megőrizte szolidaritását azokkal, akik közül kiemelkedett, a kétkezi munkásokkal. Gondosan választotta ki munkásait, és számukra – a korban szokásostól eltérően – különböző szociális kedvezményeket, ellátást, a megnyomorodottak számára nyugdíjat biztosított, és magasabb bért fizetett, mint mások. 64 keresztyerveke volt. Minden rizikót vállalt annak érdekében, hogy a kritikus időszakokban se kelljen munkásokat elbocsátania. Munkásai tisztelték és szerették, felismerték, hogy tudása és embersége mit jelent a számukra. Vállalkozását hosszú ideig nonprofit módon működtette, azaz nem vette ki belőle a keletkezett hasznot, hanem azt a vállalat gyarapítására használta fel. Munkásaival és keresztyervekeivel való törődését végrendeletében is kifejezésre juttatta.

Ganz magyarországi családja

Ganz Ábrahám későn nősült, 35 éves korában vette feleségül a nála 19 évvel fiatalabb, 16 éves, erős, dolgos és vi-

dám Heiss Josephát. Bodoky Richárd erről a családban fennmaradt elbeszélések nyomán így ír könyvében [1]:

„Néhány héttel a szabadságharc bukása után, azokkal a rémhírekkel terhes, nyomasztóan félelmes napokban, szokása szerint a fogadó konyháján segédkezett nővérének. Korán hozzászokott a munkához. Élvezte erejét és ügyességét. Ezen a füledt nyári délutánon valamennyiüket megviselte a hőség. Az ivóban a császári főtisztek ültek. Mindenki gyanakodva nézett feléjük. A vendégek suttogva beszélgettek, s valahogy pattanásig feszültek az idegek. Hiszen életről és halálról folyt a szó. Sógora harapós hangulatban volt. Mindent kifogásolt, állandóan sürgette a konyhán dolgozókat. A füstölő tűzhelyen egy irdatlan fazékban zuborogva forrt a víz. Pokoli hőség áradt belőle. A kislány éppen ebből merített, amikor a szakácsnő meglökte, s a forró víz sísteregve lötyönt a karjára. Felsikoltott. Pospesch Anton ránézett. Látta a sötétpiros forrázási nyomokat. Aztán kicsit bizonytalan léptekkel, dühösen odament az ajtóhoz s bekiáltott az étterembe:

– Van itt valaki, aki tud segíteni? A sógomóm leforrázta a karját.

Egy tagbaszakadt, magyar ruhába öltözött szakállas férfi állt fel. Egy a régi vendégek közül. Herr Ganz, a budai öntöde tulajdonosa. Nemrég költözött át ide. Senki sem kérdezte tőle, hogy amikor odaát Budán, a gyár mellett szép lakása van, miért lakik most a fogadóban a Duna másik partján, a másik városban. Nem is magyar. Svájci. – Fél a letartóztatástól – suttogták az ismerősei.

– Bizzák csak rám – szólalt meg öblös aleman akcentussal, németül. – Sok ilyen sebet kötöztem be.

– Ó, Herr Ganz – kérte Therese. (Josephá édesanyja) – Segítsen!

A szakállas megfogta a lány kezét, izmos karját, s rendelkezett. Nyugodtan, szinte egykedvűen. A kislány is rég ismerte. Mégis aggódva pillantott fel rá, s egyszerre egy üres szemgödörbe látott. Összerezzenet.

– A szememet nézi? – kérdezte Ganz. – Látja, kicsi, ez nagyobb baj volt. Jobban is fáj, mikor az olvadt vas belefröccsent. Azzal biztattak, hogy a másik is rámegy. Aztán mégsem vakultam meg. Pedig annak már több mint tizenöt éve. Ne haragudjon,

ma nem tettem be az üvegszememet. Kicsit begyulladt a helye.

Ez alatt már be is kötözte.

– Kösse fel a karját, pihentesse – búcsúzott –, holnap megint megnézem. – S azzal már vissza is ment az étterembe.

Meg is nézte. Másnap is. Harmadnap is.

Nagy szakértelemmel fogta meg, megtapogatta a sebhely körül, s úgy nézegette a fél szemével. Már nem is a kart, hanem az egész leányt. Erős volt. Gyors. Ügyes és vidám. Folyton tréfálkozott.

Josephinchen pedig éppen arra gondolt, kár, hogy ilyen öreg. Tizenkilenc évvel idősebb nála. Harmincöt esztendő. Különben nem is olyan rossz, ha azzal a nagy, forradásos munkáskezével megfogja a karját. És érdekes, úgy mozog, úgy beszél, mint egy úr. Többet tud a nagyvilágról, mint akárki itt a fogadóban. Kacérul megrándította a vállát, s vele mozdult a karja is.

Ganz eleresztette. Féloldalra hajtotta szakállas fejét. Alaposan végignézett rajta. Aztán megfordult és indult kifelé. Csak úgy az ajtóból szólt vissza.

– Holnap utoljára kötözöm be. Aztán megkérem a kezét. – Meg is tette. Josephinchen pedig némi illendő vonakodás után igent mondott.” [1]

Ganz Ábrahám 1851 októberében házasságáról így ír szüleinek: „Ami házasságomat illeti, nem panaszkodhatom. Istennek hála nagyon meg vagyok elégedve, bár még nem örvendezhetek családi szaporulatnak, amennyiben feleségemet már kétszer érte baj” [1].

Apám erről így ír könyvében:

„Josephin, a kis feleség csak egy vonatkozásban nem tudta beteljesíteni férje reménységeit. Terhességei elvetéltek, s tudomásul kellett vennie, hogy sohasem lesz gyermeke. Ezért vette fel mások gyermekeinek gondját. Az első még 1854-ben Abraham egyik kis keresztlánya volt: Merkl Josephin (1852–1881). Az édesanyját az akkor országszerte dühöngő kolera vitte el. A második öt évvel később nővére, szegény korán meghalt Pospesch Antonné Heiss Therese és Pospesch Anton legkisebb lánya: Anna lett. S így fogadta házába Annácska nővérét: Pospesch Mariet is, édesanyjuk halála után.” [1]

Ganz Ábrahám és felesége ugyanazzal az áldozatkészséggel neveltet- te a Pospesch család gyermekeit, mint ahogyan a svájci rokonokkal törődtek. Ámbár Ganz maga nem kedvelte a reprezentációt, de tisztá- ban volt fontosságával. Nemcsak az alkotás, a termelés, de az értékesí- téshez szükséges diplomácia terüle- tén is kimagasló tehetségnek bizo- nyult. Kockázatvállalása és megbíz- hatósága is hozzájárult üzleti sikerei- hez. Családját, feleségét és fogadott gyermekeit gyakran vitte magával Európa nagyvárosaiba és Svájcba is.

„Josephha Heiss házassága éveit alatt világlátott asszony lett... megismerte a nagy múzeumokat és látogatta a hang- versenytermeket. Hozzászokott a rep- rezentációhoz. Nemcsak a mosóteknő mellett állta meg a helyét, de az új nagypolgárság szalonjaiban is.” [1]

Ganz Ábrahám végrendeletének 1. és 2. pontja így szól:

„1. Amennyiben én, Abraham Ganz előbb válnék meg ettől az élettől – „aus diesem Leben scheiden sollte”, mint szeretett feleségem, Josephha Ganz, született Heiss, akkor legyen a Felső Duna-soron fekvő, nevünkön álló, jelenlegi lakóházunk, minden tehertől tökéletesen mentesen kedves feleségem kizárólagos tulajdonává.

2. Maradjon egyedül feleségem tulajdonában valamennyi, e házban levő saját tulajdonunkat képező ingóság, az akkor ott lévő, csak a személyes használatunkra rendelt lovakkal és hintókkal.”

Kapcsolata a Biberauer családdal

Ganz Ábrahám emberi tulajdonságai tették érthetővé azt a kapcsolatot is, ami kialakult a 10 évvel fiatalabb *Biberauer Theodorral* (1829, Graz – 1913, Budapest), felesége unokahúgá- nak, Pospesch Máriának (Marie-nak) a férjével. Ámbár a két férfi sokban különbözött, de egymás törekvéseit megértették, tisztelték és elősegítették. Biberauer Theodor az Osztrák-Magyar Vasúttársaság 1853-ban Pestre helyezett vasúti mérnöke, később a dél- nyugati vonalak pályafenntartási igaz- gatója volt. Fontos munkája mellett keresztyén hitéből fakadó jobbitó szán- dékának az volt legfőbb célja, hogy másokkal összefogva az elesettek, az új hazájukban idegenek és magányo-

■ Ganz Ábrahámné Heiss Josephha és Ganz Ábrahám 1863-ban

sok számára szakmai egyesületet, kór- házat, gyülekezetet és árvaházat alapítson. Így történt, hogy Ganz Áb- rahám is, más svájci nagyvállalkozók- kal együtt – részben az asszonyok köz- vetítése útján – elősegítette és támo- gatta a Hold utcában létrehozott pesti Németajkú Református Gyülekezet közösségét és munkáját. Az egykori Ganz-öntödében rendezett 2014-es Ganz-kiállításon látható a Németnyel- vű Református Gyülekezet egyik irata, amelyiken nemcsak az ő, de Konrad nevű öccsének aláírása is megtalál- ható. Ganz Ábrahám Magyarországon is magáénak érezte a nehézsorsúak gondjait. Férje halála után Ganz Josephha híven ápolta tovább kapcsola- tait a Biberauer családdal.

Epilógus

Pospesch Mária húga, Pospesch Anna, a fogadott gyermek (1856–1945) még hosszú ideig őrizte nevelőszülei emlékét, nem ment férjhez. Időskorát a Biberauer-Bodoky családnál töltötte és ott halt meg 1945-ben, 89 éves korában. Én, mint gyermek a '40-es évek elején szívesen üldögéltem Anna néni szobájában, legtöbbször a zongora alatt, és hallgattam játékát kedves Bösendorfer zongoráján. Pos- pesch Annát 1949. VI. 10-én helyez- ték nevelőszülei mellé a Kerepesi úti temetőbe, az *Ybl Miklós* tervei szerint épült Ganz-mauzóleumba.

Ha ránézünk arra a néhány, az Ön- tödei Múzeum kiállításán megtekint- hető, bár viharvert bútordarabra, és ha az ott is bemutatott képek alapján elképzeljük az *Ybl Miklós* tervezte, egy

évvel Ganz Ábrahám halála előtt fel- épült, majd 1945-ben porig égett Ganz-palota öt méter magasságú, Du- nára néző szobáit, valamit még meg- sejthetünk Ganz Josephha megvalósult álmából. Elképzelhetjük a palota első emeletén kialakított lakás berendezé- seinek egykori remekeit, pl. az ebéd- lőt, „melyben két faragott, vadászati madársákmányokkal díszített, több mint három méter magas pohárszék volt és egy nehéz ovális asztal állott, amelyik gyermekfejnyi, szájukat kifelé tátogató, hallábakon nyugodott. Ezt huszonnégy fonott hátú, magas támlás szék vette körül, ezekből kettő, a ház asszonyáé és az uráé, még ma- gasabb támlájú karosszék volt.” [1]

Ganz Ábrahám élete utolsó napjai- ban többnyire palotája ablakainál állva, komoran szemlélte a folyót. Bár céljait maradéktalanul elérte, szaka- datlan munkája felőrölte, családi betegsége 53 éves korában őt is elpusztította. Rendkívüli életének példája azonban velünk marad.

Irodalom

- [1] *Bodoky Richárd*: Jövevények és Vándorok, Családtörténeti töre- dékek, II. kötet. Budapest, 1997. Kiadja: Dr. Bodoky Richárdné
- [2] Biberauer-Bodoky gyűjtemény, Budapest Főváros Levéltára
- [3] *Szekeres József*: Ganz Ábrahám 1814–1867. A Ganz gyárak alapí- tójának életrajza. Budapest, 1967.
- [4] *Füzessy (Fuszek) István* (a Ganz család vagyonkezelője): Adatok néhai Ganz Ábrahám és neje tör- ténetéhez, 1934.